

*From Antiquity to Nowadays
От древността до днес*

ЦЪРКВА И РЕЛИГИЯ В КРАЛСТВОТО НА ВАНДАЛИТЕ И АЛАНИТЕ ПРИ КРАЛЕТЕ ГЕЙЗЕРИХ (428 – 477) И ХУНЕРИХ (477 – 484)

Антоан Тонев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия има за цел да представи някои от най-важните проблеми, свързани с развитието, същността и значението на църквата и религията в Кралството на вандали и алани в Северна Африка по време на управлението на първите двама *reges Vandalorum et Alanorum* – Гейзерих и Хунерих. Основният акцент е поставен върху изграждането, поддържането и утвърждаването на омиусианската църква, която е подкрепяна от централната власт и ляга в основата на вандалската идентичност. Обърнато е сериозно внимание и на никейската църква, която се оказва основен опонент на подкрепяната от вандалските крале църковна организация, като се разглеждат не само идеологическите спорове между двете църкви, но и намесите на централната власт в религиозния живот. Проследени са както различните периоди на първоначално изграждане и утвърждаване на омиусианската църква при крал Гейзерих, така и опитите на крал Хунерих да наложи своята вяра не само сред *gens Vandalorum*, но и сред част от завареното местно население. В заключението е очертано значението на църквата и религията за вандалското кралство и народ. Като основен извор за тази статия е използвана „История на преследванията в Африка“, написана от епископ Виктор от Вита.

Keywords: Vandals, Alans, Barbarians, Barbarian kingdoms, church, religion, Homoean

В настоящата кратка статия ще се опитам да представя някои от най-важните проблеми, които трябва да бъдат изследвани, за да се постигне едно пълно и задоволително разбиране за развитието, същността и значението на църквата и религията в Кралството на вандали и алани в Северна Африка по време на управлението на първите им крале – Гейзерих (428 – 477) и Хунерих (477 – 484). Имайки предвид тази основна цел, както и ограничения обем на настоящата статия, не смятам да се спирам подробно нито на политическата история на Кралството, нито на по-ранната история на вандали и алани. Основните ми задачи са следните: на първо място – да очертая насоките, в които за в бъдеще следва да се проведат още по-задълбочени проучвания, и на второ – да предложи няколко нови тези, като една част от тях доразвиват съществу-

ваши концепции, а други излизат извън рамките на твърде често шаблонизираната представа за църквата и религията в това варварско кралство. Надявам се, че моите изводи ще предизвикат дебат и ще помогнат за задълбочаване на изследванията в тази твърде дълго и несправедливо пренебрегвана сфера.

Основен извор за църковната история и религиозната политика в Кралството на вандалите и алани е произведението на Виктор от Вита „История на преследванията в Африка“⁽¹⁾. Това произведение ни дава сведения за земите на Северна Африка в периода от 429 до 484 година. Трябва да се има предвид, че авторът е епископ от провинция Бизацена, който поддържа никейската догма, поради което изпитва силна антипатия към еретиците като цяло и в частност към вандалските крале и тяхната църква. На няколко места в своето произведение Виктор от Вита просто отбелязва, че вандалите са ариани, без да дава каквито и да е допълнителни подробности за особеностите на техния култ (Vitensis, 2006). Друг важен извор са писмата и словата на Фулгенций от Руспе (Fulgence de Ruspe, 2004), който също е африкански епископ от провинция Бизацена с никейски възгледи. Сред останалите извори, които могат да ни дадат допълнителна информация по въпроса, най-многобройни са богословските съчинения и слова, като техни автори са различни клирици отново привърженици на никейското православие⁽²⁾. За жалост, до нас не са достигнали богословски или доктринални материали, създадени от вандалите и техния клир, но все пак благодарение на Виктор от Вита имаме запазен едикта на крал Хунерих от 25 февруари 484 година, който утвърждава теологичното учение от съборите в Аримин и Селевкия, проведени през 359 година (Victor Vitensis, 2006: 64 – 69).

Най-напред ще се спра на въпроса каква точно форма на християнството са изповядвали вандалите. Дълго време този проблем е разглеждан твърде повърхностно в историческата наука, като най-често се твърди, че те са били ариани⁽³⁾, без да се задълбава в същината на вярванията им и без да се акцентира върху разликите между тях и християните, изповядващи никейския символ на вярата. Всъщност вандалите, подобно на всички останали християни, се смятат за „православни“, което личи от факта, че не желаят този термин да се използва от прониквайки настроените духовни лица⁽⁴⁾. Вандалите смятат своята църква за универсална и вярват, че именно те притежават истинската вяра на вселенската църква⁽⁵⁾. Трябва да се отбележи фактът, че вандалското християнство се е оформило в резултат на сложен исторически и теологичен процес и не може да бъде изведено директно от учението на александрийския духовник Арий (256 – 336) (Heather, 2007: 137). Склонен съм да приема тезата на британския изследовател Питър Хедър, че вандалското християнство води началото си от теологичните виждания, характерни за времето на император Констанций II (337 – 361) (Heather, 2007: 137 – 138). Според тях Бог Син е подобносъщен (ὁμοιος), а не единосъщен (ὁμοούσιος), на Бог Отец, което го поставя в неравносечно положение и го принизява до известна степен. Тази

идея е имала силни позиции сред църковния клир по време на управлението на императорите Констанций II, Валентиниан I (364 – 375) и Валент (364 – 378). Едва при император Теодосий I (379 – 395) и по-конкретно след II Вселенски събор, проведен в Константинопол през 381 година, се решава това прилагателно да отпадне и оттогава прилагателното „единосъщен“ (ὁμοούσιος) заляга в основата на никейското християнство⁶⁾. Все пак дори след този вселенски събор в Империята остават много християни, които не са убедени в истинността и правотата на никейското тълкуване и именно те предават тази разновидност на християнското учение на вандалите. Сериозни аргументи в подкрепа на тезата, че „подобносъщността“ (омиусия) е в основата на вандалското християнство, могат да бъдат открити в записаната от Виктор от Вита „Книга на католическата вяра“, представена на събора в Картаген през февруари 484 година от никейските африкански епископи (Vitensis, 2006: 44 – 63).

Религията на вандалите поражда и доста други спорове в историографията. Тук трябва да отбележа, че в началото на V век в условията на сериозна военна и политическа криза голяма част от новите римски генерали се оказали привърженици или на арианството, или на свързаното с него омиусианство. Това е рамката, в която се появяват и претърпяват сериозно развитие военните отряди на различни варварски групи във и около Империята (Merrills, 2010: 178). Многобройни варварски части, сред които безспорно е имало и вандали, участвали под една или друга форма в римската армия⁷⁾. Една част от тези воители успяват да си извоюват висока позиция в собствената група и започват да играят ролята на елит на своя gens. В тази връзка е съвсем логично новопокръстените варвари, сред които са и вандалите, да приемат „военнополевата версия“ на християнството, която е била страстно изповядвана от техните съюзници и командири или от римските пълководци, на които са се възхищавали.

Няма единодушие по въпроса кога и от кого вандалите приемат християнството, като широкият период, в който това най-вероятно се случва, е от 406 до 429 година. Тъй като вандалите приемат същите идеи за подобносъщност (омиусия) като визиготите, някои учени допускат, че това се случва между заселването им в Испания и първите контакти с готите, т.е. между 409 и 416 година, когато последните в ролята си на съюзници на Рим вече се бият активно срещу вандалите. Други изследователи пък са склонни да смятат, че приемането на християнството и по-конкретно на омиусианството се случва едва в периода 422 – 429 година, когато аланите и оцелелите вандали-силиинги, се присъединяват към силите на вандалите-асдинги⁸⁾. Така или иначе е ясно, че християнството все още е сравнително нов феномен за вандалите по време на завоеванието на Северна Африка. Всъщност религиозната ситуация сред групата на завоевателите е изключително сложна, тъй като омиусианската църква все още не се е била наложила напълно сред тях, понеже заедно с вандалите в Северна Африка се преселват още редица други групи, някои от които, като аланите например,

са имали съвсем различни религиозни вярвания (Heather, 2007). Най-вероятно заедно с вандалите в Северна Африка преминават и немалко испано-римляни, като според „Хрониката“ на Проспер Аквитански част от тях отказват да приемат арианството през 437 година и по тази причина са екзекутирани⁹⁾.

Нямаме надеждни сведения за това как е била организирана църквата на вандалите преди 439 година, т.е. в първите години от установяването на новата власт в Северна Африка. След превземането на Картаген омиусианската църква най-сетне получава достатъчно имоти и собственост, благодарение на които клирът може да си гарантира сигурни годишни доходи и оттам да увеличи своята численост и влияние в обществото. Забраната на никейското богослужение в някои части на Проконсулска Африка в тези начални години от историята на Кралството не е толкова опит за директен удар срещу никейската църква и нейните последователи сред местното население, колкото способ да се осигури монополът на вандалската църква сред доста разнородните в религиозно отношение привърженици на крал Гейзерих, които живеят компактно в тези райони. Евентуалното продължаване на никейското богослужение и запазването на структурите на православната църква в тези райони биха представлявали сериозна пречка пред централната власт в опита ѝ да наложи омиусианското изповедание като единствено за вандалите, аланите и дошлите заедно с тях варвари и испано-римляни.

Наличието на целенасочена политика от страна на централната власт се потвърждава и от факта, че от 50-те години на V век всички, които служат в кралския двор, трябва да изповядват официалната за вандалите форма на християнството (Victor of Vita, 2006: 19). Това е направено по изричното желание на омиусианските клирици (Victor of Vita, 2006), което показва, че мерките на крал Гейзерих са дали желан резултат и неговата църковна организация се е развила до едно достатъчно високо ниво, което на практика означава, че в средата на века църквата вече е била способна да си поставя дългосрочни и широкомащабни цели, като дори е имала възможност да оказва натиск върху централната власт. Що се отнася до самата църковна организация нямаме сведения за никакви специфики. Знаем, че във вандалската църква, подобно на никейската, е имало епископи¹⁰⁾, свещеници и дякони (Heather, 2007: 138). Интересно е да се спомене, че във Визиготското кралство в Аквитания не са запазени извори, които да съдържат името дори на един-единствен омиусиански епископ, което може би означава, че църковната организация в това кралство е била по-различна от тази при вандалите¹¹⁾.

Процесът на създаване и утвърждаване на собствената църковна организация на Кралството на вандали и алани в Северна Африка може да се проследи чрез анализ на данните, предоставени ни най-вече от Виктор от Вита. Според написаното от бизаценския епископ преследванията срещу християни, поддръжници на никейския символ, започват непосредствено след вандалското

преселване в Северна Африка от 429 година (Victor of Vita, 2006: 2 – 4). Тези преследвания, които в началото са ограничени предимно до никейските епископи, могат лесно да се обяснят, ако се излезе извън полето на религиозната реторика и пропаганда. На първо място, следва да се отчете фактът, че по това време епископите са влиятелни местни лидери и е трябвало да бъдат премахнати, за да се наложи по-безболезнено новата власт и новият елит да заеме полагащото му се място на върха на властовата пирамида в отделните локални общности, които много често до този момент са доминирани от епископите. На второ място, трябва да имаме предвид и простата истина, че епископите са били доста богати и са притежавали земи и предмети, които са били от особен интерес за вандалите. Именно в тези две посоки според мен трябва да се търсят причините за преследванията срещу никейския клир в първите години от вандалското завоевание на Северна Африка, а не в някакъв мним религиозен фанатизъм.

След превземането на Картаген през 439 година, както споменах и по-горе, започва да се оформя новата религиозна политика на крал Гейзерих. Според авторитетния изследовател Питър Хедър можем да посочим две основни фази на тази религиозна политика: първата е от завладяването на Картаген (439 г.) до ръкополагането на Деограций за никейски епископ на столицата (454 г.), а втората – от ръкополагането на Деограций (454 г.) до смъртта на крал Гейзерих (477 г.) (Heather, 2007: 139 – 141). Първата фаза започва с конфискация на имоти на никейската църква, като само в столицата Картаген са конфискувани няколко храма за нуждите на вандалския клир, сред които и дотогавашната епископска църква, наричана „*Restituta*“ (Victor of Vita, 2006: 8). Конфискацията следва модела на заселване на новите господари на Северна Африка и там, където има достатъчно вандали, алани и техни съюзници, се конфискуват църкви, които да бъдат използвани от тях. Общо взето, повечето последователи на крал Гейзерих се заселват в Проконсулска Африка, докато провинциите Нумидия и Бизацена остават сравнително незасегнати в демографско отношение от появата на новите властелини на Северна Африка (Heather, 2007: 139), което означава, че там омиуסיанската църква не успява да пусне дълбоки и здрави корени.

Според Прокопий Кесарийски последователите на крал Гейзерих по време на завоеванието са били разделени на 80 различни групи под предводителството на тъй наречените „*millenarii*“ (Caesarensis, 1916: 52). Макар информацията за тази длъжност все още да предизвиква редица спорове и спекулации в историческата наука, мога да се съглася донякъде с извода на Питър Хедър, че най-вероятно около 80 никейски църковни общини са загубили една или повече от своите църкви в Проконсулска Африка (Heather, 2007: 139), ако приемем, разбира се, че всички тези *millenarii* се заселват само в тази провинция. Основания за подобен извод са данните от началото на V век, според които в Проконсулска Африка е имало около 164 епископи, което означава, че може би половината са били засегнати след появата на вандалите. Дори и да приемем,

че цифрата 80 е някакъв вид продължение на символичната бройка от 80 000 души, последвали Гейзерих по време на преселението от Испания в Северна Африка (Victor of Vita, 2006: 3), и не отговаря съвсем точно на реалността, все пак можем да допуснем, че една сериозна част от никейските църковни общини в Проконсулска Африка са претърпели някакъв вид конфискация на земи, сгради и/или друго имущество. Според мен е твърде вероятно и в останалите провинции, в които се заселват вандали, алани и техни съюзници, да са се създали омиусиански църковни общини, които са разчитали основно на конфискувани от никейската църква храмове, земи и утвар.

Пак през споменатата вече първа фаза от провеждането на новата религиозна политика от страна на крал Гейзерих са отбелязани и няколко сблъсъка между него и знатни никейски християни. Деветима епископи например са принудени да отидат в изгнание заради речи или действия, насочени против краля (Victor of Vita, 2006: 11 – 12). Интересна е също така практиката на вандалския владетел да не позволява след смъртта или изпращането в изгнание на даден никейски епископ катедрата му да бъде заемана от друг. Това води до намаляване на общата им бройка, което обаче не е чак толкова сериозен проблем, колкото се опитва да ни внуши Виктор от Вита, тъй като около 20-те години на V век в Северна Африка е имало близо 600 епископи (за сравнение може да се посочи Галия, където има едва около 100) (Heather, 2007: 140). В крайна сметка, абсолютната численост на никейските епископи намалява, но в никакъв случай не може да се говори за унищожаване на целия клир. Северна Африка продължава да има повече епископи на глава от населението от редица други региони в Европа и Средиземноморието.

По време на тази условно наречена „първа фаза“ от религиозната политика на крал Гейзерих някои негови знатни римски съветници са убити, понеже отказват да приемат омиусианското вероизповедание или пък не желаят да се покръстят повторно¹²⁾. Факт е обаче, че репресиите срещу богатите земевладелци, сенатори и други аристократи могат да се обяснят, на първо място, с желанието на краля да получи подчинение от всички свои поданици и на второ – с нуждата от конфискация на имотите им, а не толкова с някакъв религиозен фанатизъм, въпреки че изворите искат да ни внушат последното. Освен това не бива да се пропуска фактът, че част от преследваните и екзекутирани аристократи са представлявали явна или скрита опозиция на централната власт и отказът им да приемат омиусианското изповедание може да се тълкува като открит акт на съпротива срещу краля, което означава *de facto* държавна измяна и се наказва по обичайния и за Империята начин – чрез смъртна присъда и конфискация на цялото имущество. Тези местни аристократи и лидери, които не са били склонни да сътрудничат на централните власти или които са се опитвали да им опонират, са представлявали заплаха за интегритета на Кралството и крутите мерки, предприемани срещу тях, не би трябвало да учудват никого.

През тази първа фаза на създаване и утвърждаване на вандалската църква се забелязва голямо преструктуриране на религиозния живот в Проконсулска Африка. За сметка на това в Бизацена и Нумидия никейската църква остава почти незасегната, като дори на някои места в самата Проконсулска Африка забраната на никейското богослужение не е толкова строга и не се спазва стриктно. Това се дължи, както загатнах и по-горе, на неравномерното разпределение на вандали, алани и техните съюзници из земите на Кралството. В крайна сметка там, където не са се заселили представители на gens Vandalorum, няма нужда от създаване и поддържане на омиусианска църковна организация или поне такава е ситуацията по време на управлението на крал Гейзерих, който определено не си е поставял като най-важна цел изкореняването на никейското християнство в Северна Африка.

В условно наречената „втора фаза“ на укрепване и развитие на вандалската църква при крал Гейзерих се наблюдават някои промени в политиката на централната власт, като изглежда те са предизвикани най-вече от дипломатически съображения. През 454 година изповядващият никейската догма духовник Деограций е поставен на епископската катедра на Картаген (Victor of Vita, 2006: 12) и е обявен за митрополит на Проконсулска Африка. Твърде вероятно е назначението му да е предизвикано от наближаващата сватба между Хунерих – син на крал Гейзерих, и Евдокия – дъщерята на император Валентиниан III (425 – 455). Ръкополагането на Деограций не означава, че църквите в Картаген и Проконсулска Африка, отнети преди това от вандалите в полза на тяхната омиусианска църква, са върнати на никейската. Просто е осигурена възможност да има никейско богослужение във все още неконфискуваните храмове в столицата и провинцията.

Поради неблагоприятно стечение на обстоятелствата, когато Хунерих се жени за Евдокия, тя вече не е дъщеря на римски император, понеже баща ѝ е убит и неговият престол е зает от узурпатора Петроний Максим (17 март – 31 май 455)¹³. Така стеклите се събития и охлаждането на отношенията между Кралството на вандали и алани и Римската империя карат крал Гейзерих да преосмисли политиката си спрямо никейската църква и след смъртта на Деограций през 457 година владетелят не позволява да се избере нов епископ на Картаген (Victor of Vita, 2006: 14). Според Виктор от Вита след смъртта на Деограций не се позволява ръкополагане на нови никейски епископи в цяла Проконсулска Африка и Зевгитана (Victor of Vita, 2006: 14). Това намалява общия им брой в провинцията до около 54 през 484 година (Heather, 2007: 141 – 142). Все пак следва да се отчете фактът, че апокалиптичната картина, която откриваме в съчинението на бизаценския епископ, не отговаря на действителното състояние на никейската църква в Северна Африка, която запазва до голяма степен своята организация, а намалелият брой епископи може да се разгледа дори и като оздравителен за църквата, понеже би могъл да спомогне

за преодоляването на прекалената раздробеност в църковния живот на православните християни в Северна Африка.

Въпреки това трябва да отбележа, че след 457 година забраната на никейското богослужение наистина става все по-строга и има нова вълна конфискации на църковно имущество и утвар. Освен това след тази година всички, които служат в кралското домакинство, трябва да са омиусиани, което се отнася дори за римските роби и е ефект от молбите на вандалския клир към крал Гейзерих. През 70-те години започва ново затопляне на отношенията между Кралството и Империята, но този път става въпрос за Източната Римска империя, и това води до поредното „омекотяване“ на режима на Гейзерих спрямо никейската църква. Този начален период на изграждане, утвърждаване и развитие на вандалската църква завършва на 25 януари 477 година, когато умира първият крал на вандали и алани в Северна Африка.

През цялото управление на крал Гейзерих провежданата от него религиозна политика засяга мнозина православни християни, но действията му спрямо цялата никейска общност не бива да се абсолютизират и демонизират, както и не бива нито за миг да се забравя сериозната разлика между ситуацията в Проконсулска Африка и в останалите части на Кралството (Heather, 2007: 141 – 142). Важно е да се отбележи, че дори и в Проконсулска Африка много никейски епископи са оставени да служат и да провеждат литургии. Това ясно показва, че вандалският крал не си е поставял за цел пълното унищожение на никейската църква, както се опитват да ни внушат проникейските автори от епохата. Основната му задача е била да създаде силна църковна организация, която да послужи за сплотяване на многобройните му привърженици, които са били твърде различни по обичаи и вярвания.

Смея да твърдя, че в крайна сметка значението на вандалската църква се крие най-вече в това, че позволява на крал Гейзерих да обедини различните групи свои привърженици и по този начин да подсили общата идентичност и интегритета в държавата. Владетелят, бидейки *de facto* ръководител и на църквата, и на държавата, полага началото на единението на „вандалския народ“ (*gens Vandalorum*). Освен това изграждането, поддържането и развитието на собствена църковна организация подпомагат укрепването на кралската власт, която не е почивала до този момент на древни и стабилни основи сред хетерогенната коалиция от привърженици на Гейзерих. До завоеването на Северна Африка той е бил просто владетел на вандалите-асдинги и реално не е имало традиция, на която да се опре при идеологическата обосновка на властта си сред другите племена и групи, които се присъединяват към него.

Трябва да се отчете също и фактът, че колкото повече намалява непосредствената заплаха от Равена и Константинопол, толкова по-жизненоважно става за Гейзерих да обедини своите хора, а един от ефективните начини за това е създаването на собствена църковна организация. Християнството предос-

тавя отлична възможност за укрепване на Кралството, тъй като според него всяка власт е от Бога. По тази логика християнските монарси са представяни като Божии наместници на земята. В Римската империя подобна идеология се използва още от времето на имп. Константин I Велики (306 – 337) и вандалите също възприемат тази идеологическа концепция. Най-вероятно в Северна Африка те са се представяли като избрани от Бога владетели не само на своите привърженици, но и на завареното местно население.

Наред с това християнството осигурява възможност на крал Гейзерих да избере неутрална религия извън различните религиозни култове, характерни дотогава за предвожданите от него племена. Омиуסיанското християнство носи и допълнителни позитиви за вандалския владетел. На първо място, основните религиозни текстове вече са преведени на германски език от визиготите¹⁴⁾. Това предоставя идеална възможност да се използват вече преведените религиозни текстове и допълнително улеснява изграждането на собствена вандалска църква в Северна Африка. На второ място, омиусианската църква не е църквата на Римската империя, която все по-стриктно налага никейското православие. Империята предлага на Гейзерих модел на сливане на църква с държава, а омиусианската църква се превръща в инструмента, посредством който кралят на вандали и алани се опитва да пресъздаде имперския модел. По този начин Кралството се превръща в универсална държава, чийто владетел е поставен от Бога и има за цел прилагането на Божията воля на земята. На пръв поглед изглежда, че Гейзерих успява наистина да пресъздаде модела на Източната Римска империя, тъй като в Кралството на вандали и алани светската власт доминира над религиозната, макар, разбира се, да търси съвети и помощ от нея и да се поддава на влияние в определени случаи.

След като разгледахме какви позитиви носи на централната власт, а и на цялото Кралство, омиусианската църква, трябва да отбележа, че мерките на крал Гейзерих не биха имали успех, ако поне една част от последователите му вече не са изповядвали тази специфична форма на християнството. Твърде вероятно е владетелят да е разполагал с една група омиусиани, които се превръщат в ядро на вандалската църква и са първите ѝ ръководители и поддръжници в Северна Африка. Можем дори да допуснем, че още преди 429 година сред вандалите е съществувал някакъв, макар и малоброен, омиусиански клир. Този клир и вярата на голяма част от привържениците на крал Гейзерих, че след успешното завоевание на Северна Африка той притежава Божията благосклонност, ускоряват процеса на приемане и налагане на омиусианското християнство сред целия gens Vandalorum. За вандалите тази разновидност на християнската вяра се явява както стратегия за първоначално разграничаване със завареното население, така и стратегия за оцеляване в сложния свят на средиземноморската политика.

Следващият етап от развитието на религиозната политика в Кралството на вандалите и алани се свързва с управлението на крал Хунерих. В началото се забелязва временно затишие на гоненията срещу никейския клир, като освен това след 24-годишно прекъсване отново е назначен и нов епископ на Картаген (Victor of Vita, 2006: 24 – 26). Скоро обаче отново започват репресии срещу никейския клир и гоненията стават дори по-жестоки, отколкото са били някога при Гейзерих. През 483 година владетелят издава едикт, заповядващ да се проведе събор на никейския и омиусианския клир в столицата Картаген, като на този събор трябва да се обсъдят проблемите, разделящи двете конфесии (Victor of Vita, 2006: 37 – 8). Това вече може да се разглежда като целенасочен опит за преодоляване на религиозното разделение в Кралството, като е ясно, че владетелят открито е фаворизирал позицията на омиусианската църква. Така се създават предпоставки за широкомащабно налагане на омиусианството, което е насочено не само към gens Vandalorum, но и към заварените местни жители. Нуждата от интеграция на римо-африканското население най-вероятно вече е стояла на дневен ред и църквата се превръща в удобен инструмент за изпълнението на тази изключително сложна задача.

Докато се провежда съборът в Картаген между представители на два клира крал Хунерих заповядва никейските църкви да останат затворени, а имотите им да преминат или към кралската хазна, или към владенията на омиусианската църква (Victor of Vita, 2006: 64). Едновременно с това започва и политика на притискане на знатните светски лица, подкрепящи никейското православие, като на много от едрите земевладелци и на други представители на проникийския елит са налагани тежки глоби (Victor of Vita, 2006: 64 – 5). Появилите се на събора в Картаген католически епископи пък са изпратени да работят като роби на кралското семейство в провинциална Африка или на остров Сардиния. Твърде вероятно е около 20% от никейските епископи (88 от 459 общо в Северна Африка) да са приели омиусианството по време на събора в Картаген (Merrills, 2010: 187). Така е нанесен тежък удар върху православния клир, а църквата на вандалите получава нараснал престиж и допълнителна легитимност.

Освен това омиусианската църква е била доста активна в района на столицата на Кралството и има археологически доказателства не само за възстановяване на храмове, но и за строежа на чисто нови църкви в околностите на града (Merrills, 2010: 189). Всички споменати по-горе детайли, ако се погледнат отдалеч, ни разкриват една сравнително цялостна картина на опита на централната власт да наложи омиусианството и сред местното население поне в сърцевината на Кралството – бившата провинция Проконсулска Африка. Най-вероятно това е била първостепенната задача на крал Хунерих, за чието изпълнение са били впрегнати средствата и ресурсите не само на целия омиусиански клир, но и на голяма част от държавния апарат.

В Бизацена и Нумидия никейският клир е оставен да работи в доста спокойна атмосфера, като дори манастирите са запазени (Merrills, 2010: 189), въпреки славата им на места, съпротивляващи се на всяка ерес и на омиусианството в частност. Това показва, че на този етап вандалският крал правилно преценява, че няма възможност да наложи своето вероизповедание в цялата държава, и концентрира усилията си към сърцевината на Кралството, давайки възможност в периферията да се запази никейската църковна организация.

В едикта си от 484 година крал Хунерих споменава съборите в Аримин и Селевкия (Victor of Vita, 2006: 65), свикани от имп. Констанций II, като по този начин показва сериозен ангажимент към омиусианското вероизповедание и познаване на редица теологични тънкости и детайли, нужни за защитата и утвърждаването на вандалската църква в Северна Африка. В писмо до имп. Зенон (474 – 475; 476 – 491) владетелят на вандали и алани се представя за закрилник на всички омиусиани, включително и на тези в Източната Римска империя (Merrills, 2010: 189). По този начин псевдоимперската идея на вандалския крал придобива завършен вид и се явява пряка конкуренция на властта и авторитета на римския император. Това е един прекрасен лост за натиск в междудържавните отношения и вандалският владетел добре го е осъзнавал. По този начин донякъде се смекчава заплахата от намеса на Империята в защита на никейската църква, тъй като в противен случай и вандалите биха имали основание да се намесят във вътрешните дела на императорите в Константинопол, борещи се активно срещу еретиците – омиусиани и ариани.

От времето на крал Хунерих вандалската църква започва все по-често да разчита на теологията и на различни интелектуални способности за убеждаване на населението в правотата си, като грубата сила и провежданото от държавата насилие остават по-скоро спомагателни методи. Оказва се, че религиозната гъвкавост на голяма част от римо-африканското население е по-голям проблем за никейската църква, отколкото насилствените опити на вандалите да приобщат към вярата си покореното население. Самото местно население така или иначе не е било единно по отношение на религиозните си виждания и е имало сериозни доктринални противоречия както сред клира, така и сред паството.

Когато изследваме религиозните взаимоотношения в Кралството на вандали и алани, трябва да имаме предвид следното – много често различни политически и/или социални проблеми и противоречия се прикриват зад фасадата на религиозните различия. Това усещане се подсилва от факта, че повечето извори са с чисто религиозен характер и в тях на преден план са показани именно църковните спорове, докато политическият и/или социалният аспект на противоречията или изобщо не се споменават, или са оставени на заден план. Твърде вероятно е Северна Африка да е била сцена на една относителна толерантност, която да позволява различните религиозни, социални и етнически групи да живеят съвместно в относителен мир. Такива примери в историята от този период,

а пък и от цялото Средновековие, има достатъчно на брой. При този *modus vivendi* обстоятелствата, взаимовръзките и отношенията се променят често и негласно само и само да се запази относителната стабилност вътре в държавата и да се гарантира спокойствието на обществото. Тази толерантност – наричана от някои учени „грубовата толерантност“ (Merrills, 2010: 192), се характеризира с периоди на относително спокойствие, прекъсвани от спорадични локални изблици на насилие и репресии срещу местното население. Не е задължително тези изблици да са породени от религиозни противоречия и макар често именно вярата да се споменава като основна причина за дискриминация, преследвания и насилие в проникийските извори от епохата, трябва да имаме предвид реалната възможност истинските причини да се коренят другаде.

Въпреки написаното по-горе, държа да отбележа, че има и редица случаи, в които конфликтите наистина имат чисто религиозна основа. Интересно е да се отбележи, че сблъсъкът между никейци и омиусиани не е първото мащабно религиозно противопоставяне в Северна Африка. Регионът притежава сериозни локални специфики и доказателство за това е фактът, че още през IV век се забелязва остро противопоставяне между привържениците на никейското православие и тъй наречените „донатисти“, които са обявени за еретици от римските власти и от голяма част от клира. Това означава, че на практика религиозни проблеми в Северна Африка има още преди вандалите изобщо да се появят в региона. И в тези по-ранни случаи можем да търсим възможност различни социални и/или политически конфликти да са прикривани под маската на църковни разпри. Аргумент в тази насока са действията на тъй наречените „циркумцелиони“, които са изключително интересни и заслужават да бъдат проучени по-подробно в отделно изследване. Анди Мерилс и Ричард Майлс правилно отбелязват, че различните религиозни етикети придобиват важно значение само когато едната или и двете групи се опитват да търсят подкрепа от страна на светските или църковните власти (Merrills, 2010: 194). В останалото време съществува една привидна толерантност и мирно съжителство, прекъсвани понякога от локални конфликти и изблици на насилие.

В заключение ще отбележа, че църквата и религията са сред най-важните фактори за изграждането и поддържането на вандалската идентичност в Северна Африка. Именно благодарение на тях вандалските крале успяват да сплотят разнородните групи свои привърженици в един хомогенен поне на пръв поглед *gens Vandalorum*, който благодарение на вътрешното си сцепление постига впечатляващи политически и военни успехи в първите десетилетия от историята на Кралството. Ако се доверяваме безкритично на изворите от епохата, се създава впечатление, че религиозните конфликти в Кралството на вандали и алани са доста по-сериозни от тези в останалите варварски кралства, но при един по-критичен анализ става ясно, че много често зад уж религиозните разпри и крамолите се крият остри политически или социални проблеми.

Спорно е дали вандалите преднамерено избират омиусианската вяра като някакъв вид стратегия за разграничение с местното население, но е ясно, че след първоначалните успехи при организацията и укрепването на църквата, постигнати по време на управлението на кралете Гейзерих и Хунерих, те силно се привързват към специфичните си вяра и църковна организация. За тях християнството играе не само ролята на сериозен интегративен фактор, подпомагащ сцеплението вътре в *gens Vandalorum*, но се явява и стратегия за спасение и осигуряване на божествена помощ и закрила¹⁵⁾. По време на завоюването на Северна Африка омиусианството разделя вандалите и техните съюзници от римските им съседи и от местното население. Освен това благодарение на собствената си църковна организация те не попадат под опеката, влиянието или контрола на местните никейски епископи, което изиграва положителна роля за развитието им и допринася за укрепването на вътрешните връзки в групата на самите вандали, алани и техните съюзници. Важно е да се отбележи, че приемането на омиусианството не превръща автоматично даден римлянин във вандал, както и приемането на никейското изповедание не превръща вандала в невандал¹⁶⁾. Но все пак трябва да е ясно, че омиусианската църква в Северна Африка всъщност е църквата на вандалите. Тя има собствен патриарх в Картаген, както и свои собствени духовници и храмове. След първоначалното изграждане и укрепване на омиусианската църква по време на управлението на кралете Гейзерих и Хунерих тя се превръща в една от най-важните институции на *regnum Vandalorum et Alanorum* и до края на съществуването си е тясно свързана с вандалските *gens* и *regnum*.

БЕЛЕЖКИ

1. Оригинално название: „*Historia persecutionis Africanae Provinciae, temporibus Geiserici et Hunirici regum Vandalorum*“ от Victor Vitensis (Victor of Vita).
2. Няколко от тях, свързани с живота и наследството на Фулгенций от Руспе, можете да видите у: Fulgentius Ruspensis. *Opera omnia*, D'Amboise, Paris, 1847.
3. Виж например: Merrills, Andy and Richard Miles. *The Vandals*. Chichester, West Sussex: Wiley – Blackwell, 2010, p. 180.
4. Victor of Vita. *Op. cit.*, p. 64.
5. В текста на статията ще употребявам като синоними термините „омиусианска църква“ и „вандалска църква“, тъй като в крайна сметка именно вандалите създават тази църковна организация в Северна Африка и тя е пряко свързана както с идеологията на Кралството, така и с управляващата династия на Асдингите.
6. По-надолу в текста ще използвам термините „православно“ или „ортодоксално“ като синоними на „никейско християнство“.
7. Някои участвали като *foederati*, други били заселени на римска територия със статут на *laeti* или *dediticii*, а трети се присъединявали индивидуално към римската армия – като вандала Стилихон например.

8. Повече за различните гледни точки виж у: Heather, P. Christianity and the Vandals in the reign of Geiseric. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, p. 143.
9. Prosperus Aquitanus. *Epitoma chronicon*, 1329, p. 475 – 476 – http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000798_00481.html?sortIndex=010%3A010%3A0009%3A010%3A00%3A00 (достъпен към 1.02.2014).
10. Потвърждение за наличието на епископи във вандалската църква се съдържа във фрагмент №24 на Приск. Виж у: Priscus. *Fragmenta* – In: ed. Dindorf, Ludwig August. *Historici Graeci minores*, vol. I, B. G. Teubneri, Leipzig, 1870, p. 335.
11. Повече по темата за липсата на епископат сред визиготите в Тулуза виж у: Mathisen, Ralph, W. *Barbarian Bishops and the Churches „in Barbaricis Gentibus“ during Late Antiquity* – In: *Speculum*, Vol. 72, No. 3 (Jul., 1997), pp. 664 – 697, Medieval Academy of America.
12. Виж например: Victor of Vita. *Op. cit.*, p. 10 – 11 и Prosperus Aquitanus. *Epitoma chronicon*, 1329 – http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000798_00481.html?sortIndex=010%3A010%3A0009%3A010%3A00%3A00 (достъпен към 1.02.2014).
13. Prosperus Aquitanus. *Epitoma chronicon*, 1375, p. 483 – 484 – http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000798_00481.html?sortIndex=010%3A010%3A0009%3A010%3A00%3A00 (достъпен към 1.02.2014).
14. Според много изследователи езикът на вандалите е бил близък до готския, а някои дори го смятат за негов диалект. Виж например: Merrills, Andy and Richard Miles. *Op. cit.*, p. 94.
15. Liebeschuetz, J. H. W. G. Gens into Regnum: the Vandals – In: ed. Goetz, Hans-Werner and others. *Regna and Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden: Brill, 2003, p. 77.
16. По въпроса за различните идентичности в Кралството на вандали и алани виж: Тонев, Антоан. *Етническо самосъзнание и идентичност в Кралството на вандалите и аланите* – В: съст. Тонев, А.; Петкова, А. и други. Докторантски и постдокторантски четения 2012, изд. ИФ – 94, Исторически факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, с. 23 – 45, София, 2014.

REFERENCES / БИБЛИОГРАФИЯ

- Fulgence de Ruspe. (2004). *Lettres ascetiques et morales*, Translated by Daniel Bachelet, Paris.
- Fulgentius Ruspensis. (1847). *Opera omnia*, D'Amboise, Paris.
- Priscus. *Fragmenta* – In: ed. Dindorf, Ludwig August. *Historici Graeci minores*, vol. I, B. G. Teubneri, Leipzig, 1870.
- Procopius Caesarensis. *History of the Wars*, trans. H. B. Dewing, William Heinemann, London vol. II, 1916.
- Prosperus Aquitanus. *Epitoma chronicon* – http://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000798_00481.html?sortIndex=010%3A010%3A0009%3A010%3A00%3A00 (достъпен към 1.02.2014).

- Victor Vitensis. *History of the Vandal Persecution*. Translated by John Moorhead, Liverpool University Press, Liverpool, 2006.
- Goetz, Hans-Werner and others (ed.). *Regna and Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Brill, Leiden, 2003
- Heather, Peter. Christianity and the Vandals in the reign of Geiseric. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Volume 50, Issue S91, pages 137–146, March 2007
- Mathisen, Ralph, W. *Barbarian Bishops and the Churches „in Barbaricis Gentibus“ during Late Antiquity* – in: *Speculum*, Vol. 72, No. 3 (Jul., 1997), pp. 664-697, Medieval Academy of America
- Merrills, Andy and Richard Miles. *The Vandals*. Chichester, Wiley – Blackwell, West Sussex, 2010

CHURCH AND RELIGION IN THE VANDAL KINGDOM DURING THE REIGN OF KING GEISERIC (428 – 477) AND KING HUNERIH (477 – 484)

Abstract. This article aims to reveal some of the most important problems related to the development, character and importance of the church and religion in the Kingdom of the Vandals and Alans in North Africa during the reign of the first two reges Vandalorum et Alanorum – Geiseric and Huneric. The focus is on the formation, maintenance and confirmation of the Homoean church, which is supported by the central government and which formed the basis of the Vandal identity. I also draw attention to the Nicene church which was the major opponent of the church organization supported by Vandal kings. I study not only the ideological disputes between the two churches, but also the involvement of the central government in religious life. I research the different periods of initial construction of Homoean church during the reign of king Geiseric and I also examine the attempt of king Huneric to impose his faith not only on the gens Vandalorum, but also on a part of the local indigenous population. In the conclusion I outline the importance of the church and religion for the Vandal kingdom and for the Vandal people. The main source for this article is “History of the persecutions in Africa” written by Bishop Victor of Vita.

✉ **Antoan Tonev, PhD student**
Faculty of History
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: antoantonev@gmail.com